

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Ст. 226–227.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4651-VI від 13.04.2012 р. Харків: Право, 2012. С. 254–256.
3. Юридична психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Є. Самойлов, М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, С. М. Миронець, Г. М. Ржевський. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с.
4. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. – 14 с.
5. Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология допроса: учебное пособие. Москва: ВЮЗИ, 1990. 147 с.
6. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Jurnalul juridic național: teorie și practică Национальный юридический журнал: теория и практика National law journal: theory and practice. 2016. № 2/1(18). С. 130–133. URL:http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/1/part_2.

Процюк Олеся Миколаївна,

старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ОБОВ'ЯЗКОВА УЧАСТЬ ПЕДАГОГА АБО ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО

Законодавець розглядає неповнолітнього як особу, яка не в змозі повною мірою особисто захистити свої законні права та інтереси. Така оцінка неповнолітнього пов'язана з низкою питань, з яких основними необхідно визнати вікові особливості розвитку людського організму, головним чином, психіки; специфіки суспільного становища (вплив сім'ї, недостатній життєвий досвід). Усе це певним чином позначається на особистості неповнолітнього і при проведенні слідчих (розшукових) дій з його участю вимагає створення для нього додаткових правових гарантій [4, с. 77].

Під час допиту неповнолітнього підозрюваного обов'язковими учасниками є законний представник, захисник, педагог або психолог. Результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень, у яких підозрюваним виступав неповнолітній, свідчать про те, що на практиці дуже часто запрошують «штатних» педагогів, які лише формально присутні під час проведення слідчим допиту та не беруть жодної участі у проведенні слідчої (розшукової) дії чи наданні допомоги уявленню. Такий приклад свідчить про те, що не всі слідчі мають уявлення про суть залучення педагога до допиту за участю неповнолітніх осіб, що призводить до невиконання педагогом

покладених на нього законом функцій. Його участь у допиті стає формальною. Такий висновок підтверджується й нашим дослідженням. 47 % опитаних слідчих залучають педагога з метою отримання допомоги під час встановлення контакту, вироблення правильної тактики проведення допиту; 38 % респондентів – з метою засвідчення підписом у протоколі правильності фіксації показань неповнолітніх підозрюваних; 33 % опитаних – з метою подолання замкнутості неповнолітнього. Ще 22 % слідчих бажають, щоб педагог сформулював запитання до допитуваного з урахуванням дитячої психіки, а 6 % – попередити зміну показань допитуваного в майбутньому [4, с. 91].

Важливо визначити специфічні завдання участі педагога. Вони полягають у наданні допомоги слідчому при проведенні допиту з урахуванням вікових особливостей неповнолітніх, умов їх виховання, особливостей їх психічного розвитку. Звідси випливає і вимога, яка має пред'являтися до педагогів. Вважаємо, що педагог має бути спеціалістом у певній віковій категорії неповнолітніх, оскільки відомо, що підлітки часто у складній для них життєвій ситуації стають замкнутими і, водночас, при вмілому до них підході швидше, ніж дорослі, стають довірливими.

Участь педагога в підготовці до допиту неповнолітнього, насамперед, полягає у вивченні обставин події, матеріалів провадження, пов'язаних із характеристикою особистості неповнолітнього.

Спірним є і питання про те, чи варто залучати знайомого педагога для неповнолітнього підозрюваного. Питання про запрошення знайомого чи незнайомого педагога дуже важливе і його рішення залежить від цілої низки факторів. У даній ситуації необхідно враховувати ступінь розвитку неповнолітнього, характер вчиненого, інші обставини провадження. У правозастосовній практиці виникають ситуації, коли виклик знайомого педагога для участі в допиті підлітка не лише не сприяє результативності допиту, а й виявляється шкідливим, тому що допитуваний соромиться розповісти при ньому відомі йому факти [4, с. 95]. Як показує практика, якщо неповнолітній підозрюваний навчається в освітньому закладі, то в цьому закладі є педагог, який повинен його знати. В інших випадках, коли неповнолітній ніде не навчається, доречніше буде запросити його колишнього педагога або психолога, який коли-небудь підтримував із підлітком контакт. Таке правило слід закріпити в законі [5, с. 82].

Незважаючи на важливе значення такої участі фахівців у галузі педагогіки, дитячої і юнацької психології, їх процесуальне становище в КПК України визначено неповно. Ґрунтуючись на результатах опитування слідчих, які проводять допити неповнолітніх підозрюваних, та на результатах аналізу матеріалів кримінальних проваджень, вважаємо, що доцільніше залучати психолога до участі в допиті неповнолітнього підозрюваного. 54 % опитаних слідчих вважають, що психолог допомагає слідчому виявляти особливості характеру і поведінки підлітка, що

зумовлені його фізичними і психічними формуваннями; 39 % респондентів зазначають, що психолог може виявити психологічні причини і мотиви вчинення злочину неповнолітнім підозрюваним. Попри ці основні функції, психолог, залучений до проведення допиту, може здійснити діагностику психічного стану допитуваного (12,4 % опитаних), визначити емоційно-вольові установки та мотиви злочинної поведінки (13,3 %), спрогнозувати можливу поведінку для встановлення психологічного контакту (14,2 %), захистити неповнолітнього від відкритого та прихованого психологічного тиску, який може чинити слідчий [4, с. 97].

Зважаючи на те, що безпосередньо під час допиту одним із перших завдань психолога, який бере участь у ньому, є швидка й правильна діагностика індивідуальних виявів вікових особливостей підлітка, експрес-аналіз інформації, що надходить від нього, яка повідомляється не тільки за допомогою слів, а й міміки, пози, жестикуляції, погляду, голосового оформлення мови, зовнішнього вигляду, одягу. В інформації, яку психолог одержує за цими каналами, виділяються її різні рівні: відомості про стійкі особливості особистості допитуваного, його інтелектуальний рівень, сильні і слабкі сторони характеру неповнолітнього. Психолог повинен допомагати у створенні сприятливої для нього атмосфери, що настроює на продуктивну бесіду. Зусилля психолога на даному етапі спрямовані, насамперед, на розкриття позитивних якостей особистості підлітка. Негативні якості також варто вчасно виявляти й брати до відома, але без спеціального зосередження на них уваги. Це необхідно для недопущення різкого загострення ситуації під час допиту, її конфліктного розвитку, зміцнення неминучого в низці випадків протистояння та ін.

За допомогою психолога слідчий повинен не тільки отримати об'єктивне бачення про позитивні й негативні якості особистості неповнолітнього, а й підібрати найбільш безболісні засоби нейтралізації вад особистості підлітка. Для підтримання психологічного контакту набагато важливіше використовувати засоби, які дають позитивні імпульси. Однак засоби варіювання ситуації в психолога дещо обмежені: усе, що він робить, усі питання, які ставить перед неповнолітнім, повинні отримати схвалення слідчого, оскільки саме він організовує, направляє й контролює спілкування під час допиту.

Допомагаючи слідчому в досягненні цілей процесуальної дії, психолог одночасно повинен не допускати негативного впливу з його боку на особистість неповнолітнього, ретельно стежити за тим, щоб вплив, який здійснюється, був коректним, педагогічно правильним. Це завдання значно ускладнюється в ситуації наростання протистояння, зіткнення інтересів слідчого й допитуваного, що може бути обумовлено, наприклад, наявністю суперечностей у показаннях неповнолітнього. Психологу необхідно не допускати чіткої постановки слідчим питань до підлітка, водночас, з метою встановлення істини спонукати неповнолітнього до дачі правдивих показань про відомі йому обставини,

стимулювати його активність, переконати виправити поведінку. Здійснити це психолог може, лише ґрунтуючись на позитивних якостях особистості неповнолітнього, домагаючись взаєморозуміння, показуючи об'єктивний зв'язок його інтересів з пропозиціями й рішеннями слідчого, підкреслюючи їх законність, справедливість, гуманність. Це вимагає від психолога дуже тонкого, делікатного підходу, що поєднує в собі знання й інтуїцію. Особливо це важливо у випадках, коли ігнорування завдання встановлення соціально позитивних якостей особистості неповнолітнього злочинця свідчить про обвинувальний ухил слідчого, про його байдужість до подальшої долі підлітка.

Дорослий, який здійснює допит або бере участь у ньому, отримавши від підлітка які-небудь показання, не повинен залишати його наодинці зі своєю провиною або лихом напризволяще. Почавши критично осмислювати свою негативну поведінку, підлітку необхідно відчувати розуміння і підтримку з боку дорослих, що має бути не епізодичною, а постійною. Навіть якщо під час допиту не було досягнуто згоди, виникало чимало розбіжностей, психолог повинен обов'язково докласти зусиль, щоб спілкування слідчого з підлітком закінчувалося в доброзичливому дусі. Примирлива нота наприкінці бесіди дає надію на врегулювання спірних питань у майбутньому, прояснення значимих обставин на наступних допитах, під час проведення інших слідчих дій за участю неповнолітнього, це також дуже важливо щодо надання позитивного виховного впливу [2, с. 30].

Залучення психологів до проведення слідчих (розшукових) дій для розкриття злочинів, учинених неповнолітніми, дасть змогу виявити психологічні причини і мотиви їх вчинення, отримати повну й достовірну інформацію від підлітків про обставини злочину тощо. Психолог може грамотно підготувати неповнолітнього до проведення різних слідчих (розшукових) дій, зокрема, допиту, який за своїм змістом може бути травмуючим для його несформованої психіки. До того ж психологу набагато легше переконати підлітка говорити правду. Психолог може допомогти слідчому у виявленні та вилученні додаткових доказів, дати пояснення з питань, що належать до вікових, психологічних особливостей неповнолітніх, звернути увагу слідчого на певні обставини. Щоб правильно дати неповнолітньому характеристику, яка відповідає дійсності, знайти до нього підхід, виробити доцільні прийоми допиту чи тактику розмови, потрібно вивчити характер і погляди, інтереси й уподобання підлітка. Вивчити неповнолітнього – це не тільки встановити, чи притягався від до відповідальності, як поведився в школі тощо, а проникнути в його психологічну сферу: хто він, які фактори сприяли вчиненню злочину тощо. Слід враховувати, що якої б тяжкості злочин не вчинив неповнолітній, він намагається якомога краще виглядати в очах оточуючих, і дуже переживає, якщо в них інша думка.

При запрошенні до участі у кримінальному провадженні психолога, як і у випадку залучення педагога, необхідно враховувати його

незацікавленість у результатах провадження. Слід звернути увагу на те, що для встановлення необхідного психологічного контакту, забезпечення доброзичливої атмосфери при допиті осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення ними віку кримінальної відповідальності, а також тих, яких є підстави вважати розумово відсталими, доцільніше залучати психолога, а не педагога [1, с. 190–191].

Участь педагога або психолога під час досудового розслідування у справах неповнолітніх, зокрема під час допиту неповнолітнього, одна з додаткових процесуальних гарантій, що забезпечує врахування вікових та індивідуальних психологічних особливостей неповнолітніх підозрюваних. Залучати спеціаліста-психолога доцільно на стадії підготовки до проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, що забезпечить отримання повних та достовірних показань підлітка (здійснення діагностики його психічного стану, визначення емоційно-вольових установок та мотивів злочинної поведінки, прогнозування можливої поведінки для встановлення психологічного контакту з ним під час проведення допиту тощо). Педагог покликаний допомогти неповнолітньому подолати почуття сорому та страху, налаштувати його на давання правдивих і повних показань. Також активна взаємодія слідчого з психологом або педагогом допоможе уникнути давання неправдивих показань неповнолітнім та забезпечить налагодження з ним психологічного контакту, що є запорукою проведення ефективного допиту.

Використання спеціальних знань при проведенні допиту неповнолітніх є запорукою отримання максимальної кількості доказової інформації за кримінальним провадженням з мінімальними витратами часу, сил та засобів. Наведене сприятиме підвищенню якості як проведення слідчих (розшукових) дій, так і розслідування кримінальних проваджень [3, с. 144].

Список використаних джерел

1. Зеленський С. М. Використання спеціальних знань психолога у справах про суспільно небезпечні діяння дітей. *Науковий журнал Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 3 С. 190–193.
2. Меркулова Ю. В. Участь психолога в слідчих діях відносно неповнолітніх учасників кримінального процесу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 9. С. 307–309.
3. Плетенець В.М., Балюра А.О. Можливості використання спеціальних знань при допиті неповнолітніх. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішні справ*. 2018. № 3. С. 142–145.
4. Процюк О.М., Благута Р.І. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітніх підозрюваних: монографія. Київ-Івано-Франківськ. 2019. 204 с.
5. Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81–85.